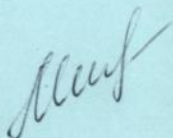

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ імені М.Т.РИЛЬСЬКОГО

УДК — 745.749

ЮР Марина Володимирівна

РОЗПИСИ УКРАЇНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ СКРИНЬ
СЕРЕДИНИ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(типологія, іконографія, художні особливості)

17.00.06 - декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ - 1998

00761749 (Y)

448/449

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського Національної Академії наук України.

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Рильського НАН України
СЕЛІВАЧОВ Михайло Романович

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства,
старший науковий співробітник,
завідувач відділом народного мистецтва
Інституту народознавства НАН України
СТАНКЕВИЧ Михайло Євстахійович

кандидат мистецтвознавства,
член спілки художників України,
заслужений діяч мистецтв України
ВЕЛІГОЦЬКА Ніна Іванівна

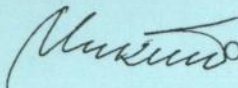
Провідна організація: Українська Академія мистецтва, кафедра
теорії та історії мистецтва, м.Київ.

Захист відбудеться "1" серпня 1998 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні
Спеціалізованої ради Д.01.57.02 при Інституті мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського Національної Академії наук
України (252001, Київ, вул. Грушевського, 4, IV поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту.

Автореферат розісланий "1" февреля 1998 р.

Учений секретар
Спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук

 О.МИКИТЕНКО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування теми та її актуальність. Формування та еволюція культури українського етносу тісно переплітається з фольклорним образотворчим мистецтвом, складовими якого є, зокрема, виконувані багатоманітними техніками народні картини, стінописи, мальовки, писанки, розписи виробів із різних матеріалів. Однією з яскравих, але мало вивчених сторінок історії українського народного мистецтва є розписи побутових виробів із дерева, що мали широкий вжиток майже до поч. XX ст. Особливе значення серед них належало весільній скрині, що посідала чільне місце у житловому помешканні, виділялася пишним оздобленням, зокрема багатобарвним розписом, і здебільшого переходила в спадщину від бабусі до внучки як посаг. Функціональна, обрядово-ритуальна, художньо-декоративна функції скрині сприяли її збереженню в побуті. Завдяки цьому скрині можна вважати найбільш показовою галуззю розписів на дереві, що достатньо рівномірно поширена на всій етнічній території та репрезентована в музейних збірках, приватних колекціях України та поза її межами. Саме через це розписи весільних скринь обрані головним матеріалом дисертації. Незважаючи на низку публікацій, присвячених даній темі, де весільні скрині переважно розглядались у контексті традиції їх побутування, звичаєвості, в науковій літературі належним чином не представлені праці, де б висвітлювалась художня специфіка скринь. Досі доволі ґрунтовне опрацювання декоративних розписів було виконано тільки на матеріалі скринь Галицького Прикарпаття (Будзан, 1968), але цілісного вивчення типології форм, іконографії мотивів і елементів, композиційного, колористичного рішення орнаментики розписів скринь у народному побуті всієї України немає.

Виявлення, облік і введення в науковий обіг нових напівзабутих або невідомих мальованих скринь, як пам'яток національної культури, сприятиме вивченню українського народного мистецтва.

Водночас, дослідження розписів українських весільних скринь серед. XIX - поч. XX ст. актуальне не тільки з погляду пізнання національної художньої спадщини, але має певне загальнолюдське культурне значення і здійснюється вперше як окрема мистецтвознавча тема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася в секторі народного мистецтва відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Т.Рильського НАН України як планове замовлення Черкаського педагогічного інституту для підготовки кадрів і відкриття кафедри "Промислове мистецтво та дизайн" за спеціалізацією декоративно-ужиткове мистецтво.

Мета і завдання дослідження. Комплексне вивчення розписів українських весільних скринь серед. XIX — поч. XX ст. передбачало постановку і виконання ряду завдань:

- систематизація типів скринь, оздоблених розписом, за конструктивними особливостями;
- класифікація прийомів поділу декорованих площин мальованих скринь, а також з'ясування впливів поділу площин на композиції розписів;
- виділення традиційних мотивів і елементів орнаменту розписів українських весільних скринь;
- систематизація колірних співвідношень розписів скринь, які побутували в центральних, східних і західних областях України;
- визначення національної специфіки розписів українських весільних скринь у контексті народного декоративного малярства Східної та Центральної Європи.

Наукова новизна одержаних результатів:

- комплексно висвітлено становлення, розвиток і побутування декоративних розписів виробів із дерева, розписи весільних скринь уперше розглядаються як самобутній художній феномен українського народного мистецтва;
- вводиться в науковий обіг речовий матеріал спадщини українського народного малювання — близько 250 зразків оздоблених розписами скринь серед XIX — поч. XX ст.;
- вперше систематизовано типи мальованих скринь за конструктивними особливостями, класифіковано прийоми поділу поверхонь мальованих скринь, визначено впливи поділу на композиції розписів;
- вперше виявлено коло найчастіше вживаних мотивів і елементів орнаментики розписів українських весільних скринь, охарактеризовано їх іконографічні та стилістичні особливості в різних регіонах;
- вперше здійснено систематизацію колірних співвідношень декоративних розписів скринь центральних, східних, західних областей України;
- вперше визначається національна специфіка декоративних розписів скринь у порівнянні з аналогами Східної та Центральної Європи.

Практичне значення одержаних результатів. Запропонована класифікація типів мальованих скринь за конструктивними особливостями, а також за прийомами поділу декорованих площин може бути використана для аналізу художніх особливостей розписів інших виробів з дерева (меблі, посуд, транспортні засоби і т.д.).

Робота сприятиме ідентифікації виробів з дерева, декорованих розписом, мотивів і елементів розписів, при атрибуції експонатів, побудові виставок і музейних експозицій, створенні каталогів, а також різноманітних інформативно-довідкових систем у галузі традиційної народної культури.

Робота може бути використана для написання науково-популярних праць, методичних посібників, для побудови системного курсу з історії українських народних декоративних розписів, окремих лекцій з історії та теорії культури, українознавства. Результати дослідження будуть корисні при подальшому поглибленому до-

слідженні цієї та суміжних з нею тем, при розробленні програм з декоративно-ужиткового мистецтва, спецкомпозиції та роботи в матеріалі, промислового дизайну — для середніх і вищих спеціальних навчальних закладів.

Особистий внесок здобувача. Першоосновою роботи послужили матеріали, зібрані автором в експедиційних виїздах упродовж 1993—1997 рр. до основних історико-етнокультурних регіонів України. Матеріали декоративних розписів виробів із дерева вивчалися автором у ряді музейних колекцій: це, передусім, Державний музей українського народного декоративного мистецтва в Києві, музеї народної архітектури та побуту в Києві та Львові, Музей етнографії та художнього промислу НАН України й Національний музей у Львові, Музей Івана Гончара в Києві, музеї історико-художнього профілю у Вінниці, Дніпропетровську, Києві, Львові, Одесі, Сумах, Харкові, Черкасах, Чернігові та інших містах. Усього зібрано й паспортизовано понад 500 зразків розписів на дереві, з них половина вперше вводиться в науковий обіг.

Розроблено загальну класифікацію виробів із дерева, декорованих розписом, а також систематизацію мальованих скринь за конструктивними особливостями і прийомами поділу розписаних площин.

Встановлено закономірності регіональних колірних уподобань, застосованих в українських народних декоративних розписах скринь серед. XIX — поч. XX ст.

Розроблено методика дослідження давого виду народного мистецтва на основі графічного методу й анкетування (зразки анкет додаються), апробовану автором у ряді музеїв Одеси, Сум, Харкова, Черкас, інших міст.

Виконано 120 аналітичних таблиць (понад 700 рисунків), де класифіковано типи скринь, прийоми поділу їх поверхонь, варіанти елементів, мотивів і композицій орнаментики виробів центральних, східних, західних областей України.

Апробація результатів дисертації. Основні принципи, положення й результати дослідження апробувалися в доповідях, наукових повідомленнях і тезах: на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: “Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. Примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч...” (Київ, 1995), “М.Рильський і світова культура з погляду сучасності” (Київ, 1995), “Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX — початку XX століття” (Київ, 1995), “Богородиця і українська культура” (Львів, 1995), “Регрес і регенерація в народному мистецтві” (Київ, 1996), “Колективне та індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва” (Київ, 1997), “Поетика та семантика українського ружника: образ, символ, знак”, (Київ, 1997), “XIII Міжнародний симпозіум з Балканського фольклору. Вірування в фольклорі балканських народів” (Охрид, Республіка Македонія, 1997), “Український килим. Генеза: іконографія, стилістика” (Київ, 1998). Крім того, головні положення дисертації викладено у дев’яти публікаціях загальних обсягом 2,05 др.а.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів (які містять 10 глав), підсумкових висновків, приміток - повний обсяг основного тексту 170 сторінок машинопису. В додатках містяться - список використаних джерел (230 найменувань) - на 23 с., умовних скорочень - на 1 с., альбом із 120 аналітичними таблицями (понад 700 рисунків) - на 120 с., перелік таблиць - на 10 с., анкети - 2 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету й завдання, висвітлено наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, вказано, на яких наукових конференціях апробувалися результати дослідження.

Розділ I — “З історії декоративних розписів виробів із дерева” — складається з трьох глав.

У главі 1.1. “Історіографія, методика та джерела дослідження” проведено аналіз літературних джерел кін. XIX — кін. XX ст., викладено загальну методику і основні методи дослідження, висвітлено джерелознавчу основу роботи.

Одними з перших публікацій, які містили відомості щодо, насамперед, виготовлення, рідше функціонування побутових виробів із дерева, серед яких траплялися дані й про скрині, були праці М.Арандаренка (1852), П.Чубинського (1877), В.І.Василенка (1884, 1885, 1887), М.Городецького (1901), С.Лисенка (1900, 1904), Л.Перга (1923) та ін. В роботах розглядалася діяльність народних кустарних промислів і ремесел, якими опікувалися тодішні земства, зокрема, кількість ремісників, зайнятих у виготовленні скринь, а також наводилися статистичні дані зі спеціалізації деревообробництва в тому чи іншому повіті, губернії. Важливі дані щодо осередків виробництва скринь, а також їх продажу містили дослідження ярмарок (Ф.Волков, 1874). Проте конструктивні особливості, художні властивості виробів у всіх згаданих роботах, як правило, не розкривалися.

Наукове вивчення українських мальованих скринь почалося на початку XX ст., коли Я.Риженко зробив спробу вперше прослідкувати побутування цих виробів в історичному аспекті, визначив, що типовими для України були два види скринь, що різнилися за формою *власне скрині* або *ящика*, розглянув техніку і технологію розписів, виявив, що найбільш вживаними мотивами мальованого декору були елементи рослинного орнаменту на відміну від сюжетного вирішення декорованої площини виробу, вказав на спільні та відмінні риси українських, білоруських, російських, польських, словацьких весільних скринь.

У цей час з'являються праці з переважно мистецтвознавчим підходом до вивчення творів народного мистецтва, зокрема мальованих виробів із дерева — К.Шероцького (1912), С.Таранушенка (1928), Ю.Павловича (1929-30). У цих статтях подаються бодай побіжні, але важливі повідомлення щодо композиційно-стилістичного вирішення розписів вуликів, скринь, зазначаються осередки їх вироб-

ництва. Дотичними до цієї проблеми був ряд альбомних видань, що репродукували вироби народного мистецтва, серед яких траплялися й мальовані дерев'яні предмети побуту (О.Бобринский (1910-12), альбоми Полтавського земства "Украинское народное творчество" (1911-1913) та ін.).

Вагомий доробок у вивчення еволюції розписів дерев'яних виробів (саркофагів, посуду) від античного періоду до IV ст. н.е. на території Півдня України вніс М.Ростовцев (1914). Автор звернув увагу на конструктивні особливості саркофагів, їх декоративне оздоблення, прийоми композиції, а також техніку виконання розписів. Показово, що видані в подальших роках археологічні розвідки (Сокольский, 1969, 1971), містять більш детальний опис технології виготовлення вже досліджуваних саркофагів, а також характерного для них поєднання різних видів декору.

У публікаціях першого повоєнного десятиріччя весільні скрині розглядаються, хоч і спорадично, в контексті загального вивчення народного мистецтва як усієї України (М.Бабенчиков, 1945), так і окремих її областей (А.Будзан, 1956, Р.Гарасимчук, 1957), але акцентується увага на техніці художнього оздоблення, композиційних прийомах заповнення декорованої площини, а також поділу поверхні виробів. Значну увагу питанню українських народних меблів, зокрема скринь приділив С.Таранушенко (1957), відзначивши їх традиційність у побуті з давніх часів, а також більш пізніше порівняно до різьби широке розповсюдження розписів. Грунтовне дослідження, в якому визначено спільні та відмінні риси художньо-стилістичних та конструктивних особливостей українських весільних скринь порівняно з аналогами в суміжних Росії, Білорусії належить Є.Бломквісту (1954, 1956).

В історичному аспекті розписи виробів з дерева розглядалися в контексті художнього деревообробництва А.Будзан, 1961; Б.Колчин, 1968; М.Сокольський, 1969; О.Тищенко, 1983, 1992; М.Станкевич, 1995. Питання історичного розвитку мальованих скринь автори торкалися побіжно, зосереджуючись на регіональному аспекті цього явища.

Що стосується мистецтвознавчого аналізу жанрової специфіки розписів скринь, регіональних особливостей їх форм, прийомів поділу поверхні виробу, композиційного і колористичного вирішення, а також ролі в художньому оформленні житла, слід у першу чергу назвати праці Б.Бутника-Сіверського (1967), Р.Гарасимчука (1969), Ф.Уманцева (1970). Певні відомості про техніку та інструментарій розписів скринь, прийоми поділу поверхні, кольорову гаму, характер мотивів зустрічаємо в роботах Н.Манучарової (1962, 1966).

Слід віддати належне у вивченні мальованих скринь А.Будзану (1968), який на основі Яворівського осередку виробництва проводить ґрунтовний аналіз конструктивних особливостей форм виробів, застосовуючи графічно-схематичний підхід до зображення підніжок, металевого окуття до замків, елементів орнаменту. Тут же автор звертає увагу на традиційні для Галицького Прикарпаття прийоми членування

поверхні “вікнами”, основні композиційні схеми розпису, а також колорит. У даній статті А.Будзан робить спробу виділити основні типи скринь, виходячи з характеру віка (плаского чи двосхилого). У публікації “Українські народні скрині” (1975) вчений спробував виявити притаманний кожному з регіонів України тип весільних мальованих скринь із характерними для нього прийомами поділу декорованої поверхні, а також композиційними й колірними уподобаннями. В дослідженні бойківських весільних скринь А.Будзана (1979, 1983) містяться відомості про технологію розписів, а також наводяться розміри виробів. Розписи яворівських весільних скринь розглядалися Р.Чугай (1979) в аспекті побутування, характеристики форм та композиційно-стилістичного рішення, основних колірних співвідношень.

Всебічному аналізу розписів українських весільних скринь сприяють дослідження російських авторів, зокрема В.Василенка (1974), Є.Бломквіста (1954, 1956), К.Чистова (1987). Ці праці дають змогу частково з'ясувати питання типології, характеру функціонування мальованих скринь. Матеріали для порівняльного аналізу знаходимо у виданнях російських, білоруських, польських, болгарських, румунських, словенських та інших дослідників (В.Воронов, 1972, Ю.Грабовскі, 1978, Л.Дюбел, 1956, Ж.Фоска, 1958, Є.Сахута, 1988, А.Качева, 1996 тощо).

Важливе значення у вивченні побутування скринь, їхньої сюжетної специфіки та кольорової палітри декору мають відомості, опубліковані А.Данилюком (1991), Ю.Лашуком (1992), Т.Косминою (1980), Л.Орел (1980), В.Самойловичем (1972), М.Стрункою (1983), Т.Придатко (1982), Т.Кара-Васильєвою (1997).

У ґрунтовному дослідженні української художньої деревообробки XVII-XX ст. М.Станкевича (1995) мальовані весільні скрині розглядаються в регіональному аспекті щодо виділення типової конструктивної форми, притаманного їй орнаментального рішення, колориту. Звертається увага на характерні прийоми поділу поверхні, металевого окуття. Спорідненість розписів скринь із стінописами, народним іконописом, керамікою тощо з точки зору іконографії, номінації, стилістики, типології орнаменту висвітлено в дисертації М.Селівачова (1996), присвяченій українській народній орнаментіці.

Однак у розглянутих статтях чи розділах загальних праць з історії декоративно-прикладного мистецтва лише частково розкриваються деякі аспекти малювань на скринях. Залишається невирішеною низка важливих проблем, пов'язаних з типологією, іконографією, художньо-стилістичними особливостями розписів скринь, розгладові яких і присвячена наша робота.

Методологічною основою даної дисертації є принципи системності та історизму. Завдання, поставлені в ході комплексного дослідження, вимагали впорядкувати зібраний матеріал в аналітичних таблицях для аналізу в кількох аспектах: просторовому, територіальному, формально-типологічному, стилістичному. Методи мистецтвознавчого аналізу застосовувалися при вивченні художніх особливостей розписів весільних скринь. Графічно-аналітичний метод був застосований для класифіка-

ції творів у регіональному аспекті на всіх рівнях (типологія, прийоми поділу поверхні виробу, композиції, мотивів, елементів орнаменту).

У загальнотеоретичному осмисленні проблем, порушених у дисертації, основою стали дослідження українських і зарубіжних вчених П. Богатирьова, О. Боднара, А. Будзана, Г. Вагнера, В. М. Василенка, М. Некрасової, М. Станкевича, М. Селівачова та інших.

У главі 1.2. “Декоративні розписи виробів з дерева в період до серед. XIX ст.” – розглянуто еволюцію розписів дерев’яних виробів у народів, які здавна змішували один одного на території сучасної України.

У період від античності до середньовіччя на землях України коло побутових виробів із дерева, що прикрашалися розписом, укладалося в межах предметів умеблювання, посуду, а також речей поховального обряду (трун, саркофагів). Найдавнішими з пам’яток мальованого дерева, зафіксованих археологами, є датовані IV – I ст. до н.е. саркофаги Північного Причорномор’я. Форми їх нагадують ящик на ніжках із двохстилим (рідше пласким, опуклим) дахом. Поверхню саркофагів часто прикрашали елементи архітектурного декору (арки, колонки з капітелями), які ритмічно чергувалися на площині, утворюючи поля різної конфігурації, що заповнювалися розписами. Переважала орнаментика сюжетного характеру з обрамуванням із геометричних і рослинних елементів лінійно-графічного трактування. Яскрава кольорова палітра будувалася на сполученні світлих відтінків рожевої, блакитної, червоної та інших барв. Означені конструктивні особливості, прийоми поділу поверхні, композиційне вирішення – дозволяють гіпотетично вважати античні саркофаги прототипом весільних скринь усього середземноморського басейну.

У мистецтві Київської Русі та Новгороді декорування розписами виробів із дерева було пов’язане, насамперед, із ремісничим виробництвом меблів, святкового посуду тощо. На жаль, пам’яток цього періоду майже немає, окрім повідомлення щодо характеру фарби, кольору та орнаментики містять матеріали археологічних розвідок, літературні джерела. Зокрема, в Новгороді серед дерев’яного посуду було знайдено розписані ложки, декілька чаш із слідами жовтої та червоної фарби, що вкривала вінчики, а також окремі вироби з залишками ґрунту-левкасу, що дає підстави припускати застосування темперної фарби, яку закріплювали клейовим розчином.

Про особливості розписів предметів умеблювання XIII – XV ст. дають певне уявлення зображення на іконах. Орнаментика переважно рослинного і геометричного характеру заповнювала майже всю поверхню виробів. Найбільш поширеними елементами були ромби, кола, трикутники, завитки спіралевидної форми тощо.

XVI–XVII століттями датуються перші українські мальовані скрині, виготовлені у львівських цехових майстернях. У цей період формуються композиційні прийоми розписів скринь (“вазон”, “букет”). У колористичній гамі закладаються ос-

новні співвідношення відтінків червоного, синього, зеленого, жовтого, що мали широкое застосування в II пол. XIX — поч. XX ст.

У XVIII — I пол. XIX ст. на території України спостерігається становлення ряду осередків виробництва мальованих скринь, із характерними локальними традиціями виготовлення, художньо-стилістичними особливостями.

У главі 1.3. **“Осередки виробництва мальованих скринь серед. XIX — поч. XX ст.”** — розглядаються основні регіони поширення мальованих весільних скринь і осередки їх виробництва.

Улаштування народного побуту майже до поч. XX ст. відзначалося консервативністю, що зумовлювало досить обмежене коло ужиткових предметів. Незмінне бажання українців оздоблювати житлове помешкання виявило ряд функціональних дерев'яних виробів, які прикрашалися розписом. Це — деталі житла та господарських приміщень (сволоки, наличники для вікон, дверей, двері, віконниці) та меблі (скрині, мисники, шафи для посуду, столи, стільці, ліжка, лави-бамбетлі, полиці, божниці); хатне начиння — посуд (миски, тарілки, блюда, тарелі, таці, сільнички, ложки, ополоники, баклаги, довбанки, медянки), а також свічники; предмети господарського призначення — знаряддя праці (коромисла, прядки), вулики та транспортні засоби (сани, вози, дути, ярма, притики для них); музичні інструменти (бандури) й іграшки (візочки, меблі, птахи, фуркальця, тарахкальця тощо).

Виробництво та поширення мальованих дерев'яних виробів, зокрема, скринь, в Україні серед. XIX — поч. XX ст. були доволі нерівномірними в різних регіонах. Так центральній частині України (Київщина, Полтавщина, Катеринославщина) мальовані скрині властиві найбільше. У західній (Галицьке Прикарпаття, Закарпаття, Буковина) — скрині переважно прикрашали різьбленням або доповнювали тонуванням, розпис (і то переважно лінійний) застосовували менше. У східній частині України (Слобожанщина), північно-західній (Волинь), південно-західній (Поділля), південній (Бессарабія, Херсонщина) мальовані скрині прикрашали інтер'єр зрідка. В побуті населення безлісних Криму та Донщини декоровані розписом скрині майже не використовувались, насамперед, через нестачу місцевої деревини в цих регіонах.

Факти, наведені в літературних та архівних матеріалах, які містять дослідження кустарних промислів, свідчать, що виготовлення весільних скринь в Україні серед. XIX — поч. XX ст. було доволі поширеним. Так, майже в кожній волості були свої майстри, що спеціалізувалися на виробництві скринь, які називалися “скринниками”. Весь процес “створення” скрині міг виконуватися як однією людиною, так і декількома, що поділялися на столярів і малярів. Розписували скрині часто жінки чи діти майстрів, учні або ремісники, що на цьому спеціалізувалися.

Розділ II — “Типологія мальованих скринь” — складається з трьох глав, у яких висвітлено типологію скринь, прийоми поділу їх поверхні, виявлено вплив прийомів поділу на композицію розписів.

У главі 2.1. **“Типологія скринь”** визначено їх основні види, типи, підтипи.

При розгляді особливостей побутування мальованих весільних скринь у житловому середовищі українців серед. XIX — поч. XX ст., визначається, що форми та параметри скринь зумовлювались естетичними, етичними, утилітарними потребами. Сталість архітектури української хати поступово формувала її внутрішнє та зовнішнє улаштування. Характер інтер'єру передусім визначався розташуванням функціонально-необхідних архітектурних елементів, зокрема, печі, яка займала одну четверту простору. “Г”-подібна частина внутрішнього простору, що залишалася вільною, укладалася за таким принципом: головне місце відводилось столу під образами (покуть), за ним попід східною та південною стінами розміщували лави. На сінепній стіні прикріплювали мисник і над ним полицю. За піччю робили піл або ставили ліжко, а між ліжком і столом — скриню, якій теж відводили почесне місце в житловому середовищі.

В Україні серед. XIX — поч. XX століття побутували два види весільних мальованих скринь (з *прямовисними та звуженими донизу боками*), форма яких складала основу загальної типології цих виробів. В межах кожного виду вкладаються три типи скринь, що поділяються за конструктивними особливостями на *низькі, середні, високі*. Складовими скрині є *власне скриня*, або ящик, параметри якого були майже сталі для всієї України, *віко* (пласке, опукле) та *підстава* — цоколь, профільована лиштва, *підніжки*, *ніжки*, *коліщатка*, *днище*. У *низьких* скринях наявні власне скриня, віко, днище. Ці скрині властиві майже кожному регіону України та є порівняно найдавнішим за конструкцією архетипом. У *середніх* розрізняємо власне скриню, віко, днище, *ніжки*, *підніжки*, або *лиштву*. Використання скринь середнього розміру визначається ще ширшим територіальним розповсюдженням. *Високі* — мають власне скриню, віко, днище, *лиштву* або *підніжки* з *коліщатами* і є традиційними в центральних, південних і, частково, північних регіонах.

Розмаїття форм основних типів скринь укладається в дванадцять підтипів. Комбінування конструктивних складових визначає конкретний тип скрині, що який часом був властивий лише певному регіону.

У главі 2.2. “Основні прийоми поділу поверхні мальованих скринь” — розглянуто конфігурації декорованих площин весільних скринь відповідно до форми та характеру поділу поверхні, визначено впливи прийомів поділу поверхні на композицію розписів.

Найбільш систематичним підходом до вивчення розписів скринь є їх комплексне дослідження у зв'язку з формою, матеріалом і технікою виготовлення предмету, засобами художнього оформлення. Проміжною ланкою між формою скрині та її розписом автор вважає поділ декорованої поверхні різними прийомами, які справляють досить значний вплив на композицію орнаментики.

Зважаючи на особливості форми основних типів скринь (з *прямовисними та звуженими донизу боками*), виявлено три прийоми поділу декорованої площини у даних виробх: *графічно-лінійний*, *шпугами*, “*вікнами*”. В межах кожного з видів

поділу розрізняємо досить розмаїті варіанти, що вкладаються у виділення одного — шести однакових або різних за конфігурацією “дзеркал” (утворене поле). Відповідно до їх кількості розрізняємо (за термінологією автора) — тричасний (три поля), двочасний поділ і виділення одинарного поля. Від техніки та характеру членування площини залежало сприйняття оздоблення скрині в цілому.

Ті чи інші різновиди поділу були притаманні різним регіонам. Наприклад, графічно-лінійне розкреслення площини найбільш притаманне центральній та східній частині України, причому переважно скриням із прямовисними боками.

Членування площини металевими шпугами властиве скриням Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Поділля. Характер окуття залежав від традицій у регіоні, а ще більше від типу скрині: на високих застосовувались широкі шпуги, на середнього розміру — широкі або вузькі (останні могли комбінуватися з фігурними), на низьких — вузькі або фігурні, чи їх поєднання в одному виробі.

Поділ поверхонь скринь “вікнами” властиве переважно Галицькому Прикарпаттю, Закарпаттю, Буковині, подеколи трапляється на Слобожанщині, Півдні.

Кожен із прийомів членування розписаних площин скрині був невід’ємною складовою композиційної побудови розпису: за допомогою членування поля утворювався ряд геометричних фігур, завдяки чому задавався певний композиційний модуль орнаментики, і такий розподіл ніколи не ігнорувався при оздобленні виробу.

У главі 2.3. “Композиційні схеми” — проаналізовано основні композиційні прийоми розписів скринь у відповідності до характеру членованої поверхні.

Композиційність розписів українських весільних скринь серед. ХІХ — поч. ХХ ст. можна розглядати у двох аспектах: як процес побудови орнаментального твору та один із компонентів організації художньої форми виробу.

Головною засадою орнаментики скрині є виділення чола як композиційного центру розписів, відповідно причілки та віко при цьому набувають другорядного значення. Ця особливість обумовила рішення “лиця” (фасадної сторони) скринь, декорування якого базуються на поєднанні різноманітних мотивів. У композиціях причілків і віка переважно зображують один мотив.

Серед прийомів поділу найбільш варіативні композиції розписів скринь із тричасним графічно-лінійним членуванням, менше — з двочасним, одночасним поділом, оковані шпугами, графічно-окресленими “вікнами”, зовсім не членовані.

В орнаментіці розписів весільних скринь найбільш вживаними є мотиви рослинного характеру, сюжетні, зооморфні зображення трапляються рідше. Елементи геометричного орнаменту використовуються переважно в обрамуванні декору.

При поділі декорованої поверхні скринь, утворені поля набувають різної конфігурації та величини, зокрема, в тричасному наявні три основних варіанти їх співвідношення — три однакових поля; два вузьких і центральне широке; два широких і центральне вузьке. У двочасному поля однакові. Ця особливість впливає на композиції та іконографію розписів. При тричасному поділі спостерігаються такі

комбінування рослинних мотивів: вазон—вазон—вазон, вазон—букет—вазон, букет—букет—букет, вазон—гілка—вазон, букет—гілка—букет. При двочасному — вазон—вазон, букет—букет, гілка—гілка, віночок—віночок. В окресленому одинарному полі причілків мають місце зображення одного мотиву. Композиції сюжетного характеру, уподібнені народним картинкам, заповнюють переважно всю декоровану площину чола, а подеколи й причілків.

У зв'язку з означеними прийомами декору, можна стверджувати, що особливості композиційних схем обумовлювалися характером поділу площин скрині. Водночас параметри та конфігурація обрисів декоративного поля задають певний ритм у побудові орнаменту.

Розділ III — “Художньо-стилістичні особливості розписів” — складається з чотирьох глав.

У главі 3.1. **“Традиційні мотиви розпису”** — визначено найчастіше вживані мотиви в декорі весільних скринь.

Розписи скринь за технікою виконання мали імпровізаційний характер і, як правило, не повторювалися. Композиції та окремі мотиви звичайно писали експромтом, без попереднього ескізу і розмічення, починали з найяскравіших кольорових плям (“яблуками”) (Я.Риженко, 1929). Все це стало визначальним у специфіці декору, в якому елементи орнаментики набули площинного декоративного чи живописного трактування.

Декорування розписами весільних скринь виконувалися за ustalеними традиціями як вживаних мотивів, елементів, так і колористичного вирішення. Композиції розписів, як було згадано вище, будувалися, насамперед на основі елементів рослинного характеру, доповнюючими слугували зооморфні зображення (півень, курка з курчатами, пава, зозуля, лев з левицею), антропоморфні (картинка з козаком Мамаєм, козаком бандуристом, дівчиною, що несе воду), геометричні (ромби, трикутники, кола).

Серед традиційних рослинних мотивів, властивих українському вжитковому мистецтву, в орнаментіці розписів скринь найбільше поширені “вазон”, “букет”, “гілка”, “віночок”. “Вазон” був найбільш популярним у декорі скринь центральної та східної частини України, менше — в західних областях; “букет” і “гілка” поширені майже рівномірно; “віночок” вживали більше на сході, в центрі України, рідше — на заході; “серце” притаманне передусім розписам Буковини, “вазонок” - Галицькому Прикарпаттю; розмаїті бордюри, обрамовуючі та розділюючі орнаментальні смуги властиві розписам усієї України.

Аналіз іконографії основних мотивів розпису скринь привів до виділення двох видів композиційного рішення за характером розміщення складових: із щільним та розрідженим зображенням елементів у мотиві. В межах кожного виду розрізняється пірамідальна, радіальна, деревовидна композиції. Прикладом пірамідальної композиції є зображення крупних елементів подібно трикутнику; різновиди даної

композиції можуть включати різноманітні орнаментальні знаки — від цятки, штриха, до грони винограду, ружі тощо. В радіальній композиції ряд крупних елементів мають вигляд віялоподібно, що дозволяє заповнювати декороване поле числом від трьох до кількох десятків складових. У деревовидній композиції зображують центральне стебло (гілку), від якого розходяться менші, уквітчані.

Найбільш розмаїтим мотивом є “вазон”, у будові якого зберігаються всі названі композиції.

Щільне або розріджене розміщення елементів є засадою для поділу композицій “букетів”. При щільному компонуванні основу мотиву складають три крупні квітки або кілька гілок, уподібнені “вазону” без посудини. При розрідженому — переважає більш природне зображення уквітчаних гілок. Інколи вони ніби виходять із цятки чи абстрагованої форми, що можна вважати рудиментом посудини.

Композиції “гілки” зумовлені місцем розташування, тобто, вони по-різному трактуються в декорі чола, причілков, віка. У зв'язку з цим розрізняється: крилата крупна гілка, що звичайно прикрашала причілки; дві невеликі, діагонально розташовані гілки, що їх часто розміщували на чолі; пряме чи хвилясте стебло з листочками, квіточками, що поперемінно чергуються обабіч. Цей мотив, що в деяких областях мав назву “бігунець”, був поширений у розписах майже всієї України.

“Віночок” укладався колом переважно з восьми основних обрмовуючих і одного центрального елементу. “Серце” малювали з орнаментальної спіралью вигнутої смуги. “Вазон” — півкуля, з якої ніби виростають 3-5 уквітчаних пагінів. Бордор — ряд крупних елементів, розташованих вільно або сполучених між собою стеблами чи дрібними деталями орнаменту.

Композиціям мотивів “вазон”, “букет”, “гілка” властива амбівалентність, тобто можливість переходу одного мотиву в інший, при певному перекомпонуванні, додаванні, відніманні складових елементів.

Імпровізаційний характер декоративних розписів скринь обумовлював розмаїту ритміку, зіставлення плям різної маси в певній градації, а також відсутність повторів композиційного й іконографічного рішення в скринях навіть одного регіону. Разом з тим простежуються паралелі з орнаментикою місцевого килимарства, гончарства, стінописів тощо.

Західним регіонам притаманне застосування мотивів, у яких переважають архаїчні геометризовані форми, підкреслені лінійним контуром, де відчутний вплив орнаментики різьблення, що почало застосовуватися для оздоблення дерев'яних виробів задовго до появи розпису. У східних же районах мотиви набувають більш живописного і пластичного характеру, що пов'язано з маковою технікою, поширеною в центральній та східній Україні.

У главі 3.2. “Елементи орнаменту” — розкрито домінантні елементи будови мотивів декоративних розписів весільних скринь.

У народних розписах локальні прийоми зображення елементів орнаменту вражають регіонально-стилістичним розмаїттям, яке тісно переплітається з місцевою флорою. Здавна перевагу віддавали ружам, тюльпанам, ліліям, мальвам тощо, серед плодів - винограду. Таким чином, розмаїті близькі до природного вигляду квіти, а також умовні квітки-“яблука” та “цибульки”, пуп’янки, листки - улюблені елементи декору скринь серед. XIX - поч. XX ст.

В основному іконографія орнаментики розписів весільних скринь серед. XIX - поч. XX ст. базується на матеріалах органічної природи, локальні особливості якої віддзеркалюються в елементах декору. Паралельно з цим у розписах широко використовувалися стилізовані зображення рослинного світу, що давали змогу втілити фантазію та художній смак митця, не виходячи за рамки традиції.

Серед найбільш уживаних рослинних елементів трапляються квіти (ружі, лілеї, маки, ромашки, тюльпани, дзвіночки тощо), листки різноманітних обрисів та величини, пуп’янки, плоди (грона винограду); серед зооморфних — півень, курка з курчатами, лев з левицею; серед антропоморфних — козак-Мамай, козак і дівчина, дівчина, що несе воду тощо.

Серед незліченного розмаїття елементів розпису весільних скринь є традиційні для всієї території України (наприклад, ружа), в той час як деякі трапляються лише в окремих регіонах, зокрема - “яблуко” властиве центральній та східній частині України, грона винограду - Київщині, Полтавщині, Півдню, “качечки” — Галицькому Прикарпаттю.

Складові мотивів, як було сказано вище, мали площинне декоративне або живописне трактування, зокрема у зображенні квітів спостерігається одно-, двоплановість. В основі елементів покладено пляму розмаїтих обрисів, яку в процесі декорування заповнюють цятками, штрихами, листочками. В даному випадку при створенні орнаментального знаку використовується прийом аплікації, в розумінні накладання одних кольорових плям (мазків) на інших. Таким чином досягається декоративність розпису. Невід’ємним у розписах є також живописне трактування мотивів.

У главі 3.3. “Колористичні особливості” — висвітлено питання основних кольорних уподобань розписів весільних скринь у регіональному аспекті. Для більш обґрунтованого вивчення колористичних особливостей пам’яток означеного в назві періоду зроблено спробу попереднього розгляду еволюції колориту українських мальованих скринь до середини XIX століття.

На основі невеликої кількості збережених пам’яток та вивчення літературних джерел припускається, що з XVI до I пол. XIX ст. в розписах скринь використовувалися прийоми світлотіньової градації та лесировок, в орнаментиці та колориті формуються національні традиції даного напрямку ужиткового мистецтва.

В період серед. XIX — поч. XX ст. перевага надається локальним кольорам, що сприяє виявленню в розписах більш умовно-декоративного, площинного характеру. Колорит будується на широкому діапазоні насичених контрастних кольорів при

обмеженому використанні їхніх відтінків — це посилює інтенсивність його звучання й водночас надає йому певної примітивності. Колірні співвідношення розписів скринь мають властиві для всієї України поєднання контрастних зеленого в тонуванні гла й червоно-оранжевого — елементів орнаменту; локальне розмаїття барв виявляється у застосуванні відтінків від світлих теплих (жовтого, вохристого), холодних (рожевого, голубого) до темних (синього, зеленого, червоного, коричневого, вишневого тощо), які врівноважуються, залежно від місцевих уподобань, білими, жовтими, або чорними мазками, які підкреслюють фактурність елементів орнаменту.

На основі регіональних уподобань виявлено, що більш холодна стримана гама розписів характерна для Карпатської зони, різнобарвна тепла — для Центру та Сходу, поєднання холодних і теплих відтінків властиве Півдню, частково Поліссю. Полтавщина, Катеринославщина, Київщина вирізняються найбільш багатими та розмаїтими колористичними співвідношеннями розписів скринь.

Від середини 1920-х років і в наш час декоровані розписами побутові вироби з дерева фактично вийшли з ужитку, що природно призвело до втрати художніх достоїнств даного виду творчості. Відбувається підміна традиційних розписів (у тому числі й у галузі колориту) спрощеною підробкою прийомів оздоблення в фабричному чи самодіяльному виготовленні сувенірів із деревини.

У заключній главі 3.4 — “**Національна специфіка українських декоративних розписів**” — на основі здійсненого дослідження визначається загальнонаціональна специфіка декоративних розписів скринь у контексті аналогічного виду народної творчості народів Східної Європи.

Аналіз типології українських весільних скринь і художньо-стилістичних особливостей їх розписів дає підстави говорити про значну різноманітність прийомів виробництва та декору виробів, обумовлену локальними уподобаннями населення і традиціями осередків, у яких продукували мальовані скрині.

Однак при всьому локальному розмаїтті стилів і манер розпису весільних скринь серед XIX - поч. XX ст., на території України прослідковується ряд спільних художніх особливостей на рівні типології, іконографії, колориту, що дає підстави говорити про наявність національної специфіки українських мальованих скринь.

Заразом спостерігається й певна спорідненість у стилістиці декору, технічних прийомах розпису, а також у способах виробництва українських скринь із білоруськими, болгарськими, македонськими, молдовськими, польськими, російськими та іншими. Спільність технічних прийомів виготовлення та розпису скринь українців і інших народів виявляється у конструктивних особливостях виробів, а специфіка — в їхніх пропорціях, художньо-стилістичному вирішенні декору. У східно- й центральноевропейських народів найбільш поширеним типом можна вважати *низькі* скрині з прямовисними боками, пласким віком, часто на ніжках; графічно-лінійним поділом “вікнами” (на два), серед ряду орнаментальних мотивів “вазон” є домінуючим; у колористичній палітрі майже завжди наявні червоний, зелений.

ПІДСУМКОВІ ВИСНОВКИ

У серед. XIX на поч. XX ст. мальовані весільні скрині були поширені на всій території України. Розвиток осередків виробництва скринь, оздоблених розписом, обумовив локальні прийоми виготовлення та декору даних виробів, своєрідні для кожного з регіонів їх побутування.

Графічно-схематичний аналіз типології мальованих весільних скринь, викладений в аналітичних таблицях, показав, що основу систематизації скринь складають два види, що вирізняються формою власне скрині (ящика) — з прямовисними та звуженими до низу боками. Запропоновано в межах цих видів розрізняти три типи скринь за конструктивними особливостями — низькі, середні, високі. Виявлено дванадцять підтипів різного комбінування конструктивних складових скрині — власне скрині (з прямовисними та з звуженими до низу боками), віка (пласке, опукле) та підстави (цоколь, профільована лиштва, підніжки, ніжки, коліщатка).

Встановлено, що зв'язуючою ланкою між конструкцією та композицією розписів були прийоми поділу декорованої поверхні скринь — графічно-лінійний, металевими шпугами та “вікнами”.

Застосовуючи графічно-схематичний метод у вивченні іконографії орнаментики розписів скринь з'ясовано, що варіативність композицій базується на обмеженій кількості мотивів, традиційних для всіх видів українського народного ужиткового мистецтва. Доведено, що найбільш поширеними мотивами розписів скринь всієї України є “вазон”, “букет”, “тілка”, “віночок”. Виявлено, що мотив “вазонок” застосовували переважно в Галицькому Прикарпатті, а мотив “серце” — лише на Буковині. Встановлено, що домінантними елементами орнаментики у всій Україні були площинно трактовані квіти, “яблука” та листки.

Кольорова гама розписів українських весільних скринь багатобарвна. З'ясовано, що в колірних співвідношеннях найбільш типовими є поєднання контрастних зеленого в тонуванні тла й червоно-оранжевого в елементах орнаменту. Виявлено локальне розмаїття декору в застосуванні відтінків у діапазоні світлих теплих (жовтого, вохристого), холодних (рожевого, голубого) та темних (синього, зеленого, червоного, коричневого, вишневого тощо), які врівноважуються білими, жовтими або чорними мазками, що підкреслюють фактурність елементів орнаментики.

При всьому розмаїтті стилів і манер розпису весільних скринь серед. XIX — поч. XX ст. на території України, виявлено їх спільні національні риси та специфічні особливості, що відрізняють українські розписи від аналогів інших народів центральної та східної Європи. Водночас, встановлено спорідненість між українськими та мальованими скринями суміжних країн, яка виявляється у застосуванні низького типу скринь, у прийомах поділу “вікнами”, шпугами, мотиву “вазон”, елементів рослинного орнаменту (квіти, листки), відтінків червоного й зеленого кольорів тощо.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПРАЦЯХ:

1. До питання про співвідношення “народних” і “стильових” форм у мальованому дереві // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. Примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч ... Колективне дослідження за матеріалами Других Гончарівських читань. — К., 1996. — С.130—139.
2. Типологія весільних скринь, декорованих розписом // Народна творчість та етнографія, 1998. — №1. — С.69-75.
3. Звідкіля квітки на скрині? (еволюція декоративних розписів виробів з дерева до серед. XIX ст.) // Родовід, 1998. — №17. — С.30-37.
4. До проблеми регіональних особливостей декоративного розпису виробів з дерева в народному побуті (кінець XIX— початок XX ст.) // М.Рильський і світова культура з погляду сучасності. — К., 1995. — С.86.
5. Квіткові оздоби ікон Богородиці // Богородиця і українська культура. — Львів, 1995. — С.75—77.
6. Народні джерела розписів на дереві у житловому інтер'єрі киян // Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX — початку XX століття. — К., 1995. — С.35—36.
7. До проблеми “колективного” в орнаментальних композиціях українських весільних скринь // Колективне та індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва. — К., 1997. — С.105—106.
8. До питання про спільність іконографічних і стилістичних особливостей українських народних розписів на дереві та “натуралістичної” вишивки // Поетика та семантика українського руніка: образ, символ, знак. — К., 1997. — С.48.
9. Скриня з “килимовим” орнаментом із колекції музею народної архітектури та побуту // Український килим. Генеза: іконографія, стилістика. — К., 1998. — С. 86.

АНОТАЦІЇ

Юр М.В. Розписи українських весільних скринь середини XIX — початку XX століття (типологія, іконографія, художньо-стилістичні особливості).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.06 — декоративне і прикладне мистецтво.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, Київ, 1998.

До захисту представлено рукопис, у якому комплексно досліджується розвиток українських розписів на дереві на матеріалі весільних скринь серед. XIX - поч. XX ст. Розглянуто типологію виробів, їх конструктивні особливості, прийоми членування поверхні, композиційні рішення, домінуючі мотиви та елементи декору, колористичні особливості. Визначено регіони поширення мальованих скринь серед. XIX

– поч. XX ст., осередки виробництва, національну специфіку. Додатком є каталог мальованих скринь у 120 таблицях (понад 700 рисунків).

Ключові слова: розпис, скриня, композиція, мотив, елемент, колорит.

Юр М.В. Росписи українських свадебних сундуков середини XIX – начало XX вв. (типология, иконография, художественно-стилистические особенности).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06 – декоративное и прикладное искусство.

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Рыльского НАН Украины, Киев, 1998.

К защите представлена рукопись, в которой комплексно исследуется развитие украинских росписей на дереве на материалах свадебных сундуков серед. XIX – нач. XX вв. Рассматривается типология изделий, их конструктивные особенности, приемы членения поверхностей, композиционные решения, доминантные мотивы и элементы декора, колористические особенности. Определены регионы распространения расписанных сундуков серед. XIX – нач. XX вв., центры их производства, национальная специфика. Приложением есть каталог расписных сундуков в 120 таблицах (более 700 рисунков).

Ключевые слова: роспись, сундук, композиция, мотив, элемент, колорит.

Yur M.V. Painting of Ukrainian Wedding Chests at middle XIX – beginning of XX c. (Typology, Iconography, Artistic peculiarities).

Dissertation for candidate degree in Art Sciences, History and Theory of Arts; Speciality 17.00.06 – decorative and applied art.

M.Rylski Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences, Ukraine, Kyiv, 1998.

The manuscript presented for defense complexly analyses evolution of Ukrainian painting on wood based on the material about wedding chests of middle XIX – beginning of XX century. The typology of the articles, their construction peculiarities, the parting of the surface, composition, dominant motifs and elements of decorations as well as colouring have been investigated. The regions of spreading of the painted chests, centres of their production, national specification are defined. The catalogue of the painted chest in 120 tables (700 drawing) is presented.

Key words: painting, chest, composition, motif, element, colouring.

Підписано до друку 23.04.98 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 0,8.

Наклад 100. Зам. 117.

Відділ оперативної поліграфії Центру Міжнародної освіти
252005, м.Київ, вул. Червоноармійська, 57/3, к.101.

227-12-75, 227-37-86

АВ 40.111

Мист.

Мист

ДЕРЖАВА